

LA PREHISTÒRIA A LA COMARCA DEL VALLÈS

Araceli Martín i Còlliga¹

Al llarg d'aquesta comunicació intentarem fer un relat del nostre passat prehistòric a través de les darreres aportacions de la investigació. El punt de referència parteix de la síntesi exposada per diferents companys i per mi mateixa al curs «El Vallès: Arqueologia i perspectiva històrica» organitzat pel Col·lectiu de Recerques Arqueològiques de Cerdanyola (CRAC) el 1988 i publicat més tard a la revista *Limes*. Les nombroses troballes d'aquests últims anys, però, han fet canviar substancialment el discurs pel que respecta a alguns períodes, com veurem més endavant.

És molt arriscat fer un estudi del poblament en prehistòria, donat que la densitat dels jaciments coneguts depèn de moltes situacions: de les tècniques de prospecció utilitzades i de les condicions de conservació dels jaciments derivades de l'explotació posterior del sòl, de les característiques del propi substrat o de la ubicació dels jaciments, ja que els hàbitats d'altura són fàcilment arrossegats per l'erosió (llevat dels dipòsits tancats en balmes i coves) o continuen amagats sota les zones arbrades, mentre que a les terres planes poden restar inaccessibles per potents recobriments quaternaris o haver estat escapçats per les activitats agrícoles, industrials o de serveis. I cal no oblidar que aquella densitat depèn fonamentalment del nombre d'ulls que vigilen, siguin ciutadans sensibilitzats o arqueòlegs afeccionats i universitaris.

Les comarques del Vallès sempre han estat objecte de troballes que han derivat a excavacions més o menys urgents i a excavacions programades. Aquestes darreres, pel que respecta a la Prehistòria, s'han materialitzat en cavitats i balmes de les zones de muntanya, essent la darrera la de la Cova del Frare de Sant Llorenç del Munt (1977-1984), de la qual som responsables. Però el que ara volem remarcar és la dinàmica de treballs urgents en aquests darrers anys, especialment al Vallès Occidental, que ha aportat una visió inèdita del poblament a l'aire lliure, la valoració de la qual és molt positiva i esperem aportacions molt valuoses de la investigació en curs a càrrec de diferents joves arqueòlegs vallesans.

En definitiva, podem avançar que aquesta comarca és una de les més afortunades en nous jaciments, en estudis pluridisciplinaris (la majoria en curs) i en quantitat i varietat de datacions radiocarbòniques que permeten precisar el procés històric. La perspectiva de futur és envejable i confiem que el proper decenni serà testimoni d'un gran avanç en aquest sentit.

Abans d'entrar en matèria, i donat que aquesta comunicació va adreçada a un públic ampli i evindentment sensible al patrimoni històric, però no globalment arqueòlegs, volem fer alguns aclariments sobre allò que concerneix a la mateixa noció de cultura arqueològica o de civilització, que es té massa tendència a considerar com directament lligada a pobles o ètnies desaparegudes. En absència de tot testimoni lingüístic, l'arqueòleg no pot sincerament entendre d'ètnies, només de conjunts de fets i d'objectes, és a dir de cultures materials on busca provar l'homogeneïtat en el temps i en l'espai. Les cultures *materials poden tenir el seu propi camp de variació degut a factors econòmics, comercials o socials*, mentre que els espais ètnics es defineixen més aviat per fenòmens d'ordre

lingüístic, endogàmic, ideològic o polític, en els quals els arqueòlegs gairebé poden entrar. És necessari, doncs, abandonar la idea que una cultura arqueològica ha de representar necessàriament un poble i que tot canvi en els components materials ha d'equivaler obligatòriament a un canvi de població.

El Paleolític

Recordarem que geològicament es situa en el quaternari, el qual convencionalment es fa coincidir amb la presència de l'home i amb el primer període cultural a fi de marcar les distàncies entre l'home i els seus antecessors del terciari (les restes de *Dryopithecus* de Can Llobateres que s'estan recuperant aquests anys per part d'investigadors de l'Institut Paleontològic Miquel Crusafont de Sabadell són del major interès). Per tant, el paleolític constitueix el primer esglaó de la humanitat.

En aquell període els factors climàtics eren massa decisius en la vida d'un home que donava els primers passos i havia de sobreviure en un medi, on massa sovint es trobava en inferioritat de condicions. Els períodes glaciars i interglaciars provocaven canvis molt marcats en la fesomia del paisatge, en els nínxols ecològics, en la línia de costes, en el cabal dels rius, etc. (no hem de perdre de vista la llarga durada d'aquest període, la curta esperança de vida dels homes en la seva lluita diària per la supervivència i el fet que els canvis climàtics no eren sobtats, sinó graduals). Hi havia un clar determinisme geogràfic i climàtic, la seva supervivència depenia totalment de l'oferta de la natura i de la seva capacitat per a fer-la seva. Evidentment, l'home elegia l'espai geogràfic més adient, que depredava mitjançant la recol·lecció, el carronyisme i la cacera, i anava confeccionant els seus estris per als quals cada cop seleccionà més i millor la primera matèria.

Les restes osteològiques humanes més antigues daten d'uns 4 milions d'anys i se situen a l'Àfrica Oriental. L'avenç geogràfic de l'home va ser lent i, en territori català, els vestigis més antics conservats (*Homo erectus*) procedeixen de la Cova de l'Aragó (Talteüll, Rosselló), amb una antiguitat d'uns 450.000 anys, si bé es considera que la presència humana degué ser bastant anterior.

La informació existent del Paleolític Inferior al Principat és molt deficitària (una desena de jaciments a més dels d'aquesta comarca) i domina en el nord-est (sens dubte perquè és la zona més investigada). En el Vallès Occidental ja s'havien detectat materials axelians a Can Domènech (Cerdanyola) en un torrent dins els terrenys de la Universitat Autònoma de Barcelona, però l'aportació més definitiva deriva dels treballs d'un entusiasta aficionat de Rubí, Francesc Margenat, qui ha localitzat vestigis al Pinar, Sant Feliuet, Can Amat, Can Corbera o Can Tiraries (Rubí), pertanyents al Pleistocè Mitjà estudiats per Eudald Carbonell. Aquests vestigis es trobaven en posició secundària, és a dir en llocs que no es poden qualificar d'assentaments originals, sinó que es tracten de materials arrossegats de forma natural o abandonats per l'home dins la seva àrea d'explotació. La construcció de l'autopista Rubí-Terrassa va permetre al Servei d'Arqueologia de la Generalitat dissenyar un pla de prospecció a totes les zones afectades que va ser encarregat a A. Moro i F. Margenat.

Posteriorment es concretaren diverses excavacions arqueològiques amb la partida de l'1% cultural del projecte de l'autopista. Una d'elles es concentrà al Pinar i s'encarregà al paleolíticista Robert Sala. S'aconseguien nous artefactes bastant estandarditzats, malauradament també en posició secundària, que permeteren, però, confirmar l'adscripció al Pleistocè Mitjà i una antiguitat d'uns 300.000 anys. Els estudis de Carbonell i Sala ens permeten assegurar que la subdepressió de Terrassa i les terrasses de la riera de les Arenes-riera de Rubí (conca del Llobregat) van constituir una àrea de captació freqüentada pels primers pobladors de Catalunya durant el Paleolític Inferior. És més que possible que hi funcionessin petites bandes a la recerca d'aliment, de les quals no coneixem i/o no s'ha conservat cap estructura relacionable amb una ocupació, forçosament efímera.

Del Paleolític Mitjà (90.000-30.000 aC) poc en sabem per al Vallès (només es coneixen artefactes del Pleistocè Superior a Can Fonollet), tot i ser globalment millor conegut a Catalunya, tant en restes antropològiques (mandíbula de Banyoles de l'*Homo sapiens neanderthalensis* i altres dents aïllades a Capellades i Serinyà) i faunístiques (Cova del Toll) com en indústries lítiques, localitzades en una trentena d'assentaments en cova, abric (Abric Romaní) i a l'aire lliure.

Del Paleolític Superior es coneixen bastants més jaciments, però al Vallès només ens consten algunes peces suposadament *aurinyacianes* procedents dels terrenys de la Universitat Autònoma de Barcelona, més un campament a l'aire lliure del 12000 aC que conserva estructures originals a Can Garriga (Bigues i Riells) dins el Vallès Oriental. L'aficionat Martí Garriga va excavar-hi pels anys setanta i més tard col·laborà amb l'equip de la Diputació de Barcelona que programà una intervenció, dirigida per Clara Lorencio. No s'exhaurí el jaciment, però es recuperà un conjunt lític, majoritàriament en sílex, que ha estat adscrita al Magdalenià final (major percentatge de burins que de raspadors, existència de perforadors, fulletes i puntes de dors rebaixat i pocs microburins), així com fauna d'èquids i cèrvids. En aquest període ja podem parlar d'homes similars a nosaltres (*Homo sapiens sapiens*) amb una alta capacitat intel·lectual, responsables d'una producció artística parietal i moble de gran qualitat i d'una multiplicitat d'eines en variades primeres matèries per a una diversificació de funcions orientades a aconseguir un més alt rendiment amb una exigent qualitat i estètica.

El final del paleolític i la neolitització

Hem publicat reiteradament el buit d'informació existent a Catalunya pel que respecta a aquests temps de transició (Epipaleolític i Mesolític del 12.000 fins a uns 7.000 anys aC en cronologia calibrada, és a dir en anys reals del nostre calendari)² d'una economia depredadora a una altra productora d'aliments. La desena llarga de jaciments catalans coneguts estan molt aïllats entre si, oferint un utilatge de tradicions i cronologies diverses (microlaminar i geomètriques).

L'Epipaleolític posa punt final al més llarg període de la humanitat i coincideix amb la fi dels temps glacials i l'inici de la millora climàtica que caracteritza l'holocè, responsa-

ble d'una transformació ecològica important. En l'àrea mediterrània sabem que un bosc temperat avança i amb ell es consoliden uns sòls molt fèrtils; quant a la fauna, en la mostra caçada predominen l'isard, el cèrvol i la cabra pirinenca que conviuen amb espècies menors com els conills i les llebres. La recol·lecció abasta aliments vegetals com les baies i fruits silvestres i altres càrnics com els cargols. L'home encara es desplaçava llargues distàncies cercant els recursos necessaris en ecosistemes variats, tot i que devia tenir una planificació i organització molt més desenvolupada que permetria la convivència de grups una mica més grans que requeririen un major acaparament d'aliments. La poca consistència de la majoria de campaments itinerants, l'especialització funcional d'aquests (cacera, recol·lecció, aprovisionament de matèries primeres), la no reincidència de les ocupacions, la poca tipicitat de l'utilatge d'alguns assentaments, entre altres, podrien explicar la dificultat de trobar i/o reconèixer els seus vestigis. El cas és que entre el VIII-VII mil·lenni aC. trobem una tecnologia lítica que inclou peces geomètriques amples (triangles, trapecis i segments amb retocs unifacials o bifacials) que devien anar muntades en mànecs (falç, ganivets?) i en tiges de material perible (fletxes?). Aquesta nova tecnologia es vol veure com un pas obligat cap a la neolitització.

La Balma de l'Espluga (Sant Quirze de Safaja, Vallès Oriental) es va considerar durant molt de temps l'únic jaciment neolític pre-ceràmic en aportar, entre altres,

Nivell del neolític antic de la Cova del Frare de Sant Llorenç del Munt (VI mil·lenni aC). Quan l'home es va instal·lar en aquesta cavitat, l'economia de producció ja estava consolidada. Excavació de 1983 (Foto: A. Martín).

aquestes peces geomètriques, sense cap vestigi ceràmic associat. L'eminent prehistoriador francès J. Guilaine s'interessà per aquesta qüestió i portà a terme excavacions amb M. Llongueras en 1977. Es comprovà que els nivells estaven barrejats per problemes postdeposicionals, desmentint, per manca de dades fiables, la proposta d'un neolític pre-ceràmic; però restà l'evidència d'unes armadures amples en sílex que es començaren a trobar en aquesta etapa de transició. Malauradament és impossible recuperar-hi la successió cronològica i individualitzar contextos en aquest jaciment, originalment, pel que sembla, bastant singular.

Quant a la neolitització, cal advertir que l'entendem com un procés d'experimentació i d'aprenentatge d'un nou sistema d'economia de subsistència, basada en la producció dels aliments. És un fet innegable la importació d'elements domesticats al Pròxim Orient: cereals (blat o ordi) i animals (ovella, cabra, com a mínim), però quan parlem de neolitització en les nostres regions intentem conèixer com una economia de productes foranis es va poder adaptar a un medi en principi francament diferent del que l'havia permès originar-se i, al mateix temps, intentem contrastar les temptatives de domesticació d'algunes plantes europees (lleguminoses) o de certes espècies faunístiques autòctones (bovins i súids). Aquesta neolitització està necessàriament correlacionada amb l'antropització del medi (crema i tala per obrir clarianes on conrear les noves plantes i crear pastures per als animals domesticats), és a dir amb l'impacte humà en els ecosistemes naturals, fet que pot ser evidenciat per les anàlisis paleoambientals.

La Balma Margineda, en el territori andorrà, coneix una ocupació que documenta aquesta transició a nivell tecnològic i econòmic. El fenomen de neolitització es segueix força bé al sud de França a la Cova Gazel i a l'abric de Roc de Dourgne, on, a partir de la troballa de restes d'ovicàprids en nivells tecnològicament mesolítics, datats del VIIIè mil·lenni, s'ha arribat a plantejar un possible encavalcament (no necessàriament convivència) entre grups amb diferents estadis de civilització, el dels primers agricultors-ramaders capaços de produir ceràmiques i útils en pedra polida (els vestigis d'aquests primers camperols encara no s'han localitzat) i els dels caçadors-recol·lectors que els haurien robat o els haurien intercanviat algun animal domesticat.

El Neolític Antic i Mitjà

Durant molt de temps s'ha cregut que els immigrants neolítics del Pròxim Orient haurien colonitzat Europa mica a mica i haurien repoblat o exterminat les poblacions mesolítiques. Darrerament es torna a discutir el poblament i/o repoblament de part de la conca més occidental del mediterrani des d'una vessant biològica (anàlisi genètica), el que aporta noves perspectives a l'estudi de la neolitització i del Neolític, plantejades per a casa nostra per Cavalli-Sforza, Beltranpetit i Calafell, en alguns articles molt recents. Evidentment aquestes suggestives propostes hauran de ser contrastades per la paleoantropologia i l'arqueologia. Nosaltres no descartem l'arribada de nous grups (per terra travessant els Pirineus o per mar amb navegació per cabotatge des del litoral francès, italià o valencià, territoris amb els quals en algun moment hi va

haver contactes) amb el bagatge dels nous productes alimentaris. En qualsevol cas, no sembla que el territori català estigués gaire poblat, fet que facilitaria l'ocupació d'una terra de ningú per unes gentes que practicaven una nova forma de vida. Això no implica de cap manera un extermi de la població autòctona, de la qual en tenim encara pocs testimonis arqueològics.

L'economia de producció requereix un nou mobiliari sobre pedra polida i tallada per a unes tasques diferents, com abatre les masses arbòries, conrear la terra, recuperar i manipular els nous productes, etc. És també ara quan irromp la ceràmica en forma de recipients rígids i durables. Aquest element, modelat amb formes diverses i ornat amb decoracions variades al llarg del temps i l'espai, esdevindrà un bon indicador per a l'arqueòleg a l'hora de classificar estils, proposar grups i conèixer connexions. En el neolític, hem diferenciat el cardial, l'epicardial, el Montboló, el Molinot, el «Sepulcres de Fossa», el Veraza i hem detectat d'altres més esporàdicament com el Chasseense, el Ferrière, el Treilles, etcètera que procedeixen del Migdia francès.

A Catalunya les primeres evidències d'una economia de producció està associada a uns recipients ceràmics de gran qualitat decorats amb motius geomètrics fets amb *Cardium edule L* i altres petxines, així com amb altres instruments dentats no malacològics. Aquests jaciments datats del VIè mil·lenni en cronologia calibrada, se situen en cavitats i balnes on generalment representen la primera ocupació (les coves de Montserrat aportaren a començaments de segle abundants testimonis —d'aquí la sinonímia entre ceràmica cardial i montserratina— no valorats convenientment en aquell moment) o una reocupació després de bastant més de mil anys (després del paleolític superior o de l'epipaleolític microlaminar, com a mínim). Sorpren, però, la considerable quantitat de jaciments cardials i epicardials catalans enfront de la quasi absoluta absència dels testimonis cronològicament anteriors. Del neolític més antic, suposadament associat exclusivament al cardial, no es coneix a casa nostra cap enterrament i cal esperar al Vè mil·lenni per començar a localitzar inhumacions.

Al majestuós massís de Sant Llorenç del Munt, s'obre la Cova del Frare prop del cim de la Mola. Aquí es conserven els testimonis d'un petit grup humà «amb cardial» dedicat fonamentalment a la ramaderia, el qual sojornà llargues temporades explotant aquest medi boscós que avui sabem que va arribar a alterar greument, tal com evidencien la dominància de talpó comú entre la microfauna recuperada als nivells més antics, i la conservació de pol·lens de gramínies i *Plantago* atrapats en els sediments corresponents, que denuncien una agressió important del paisatge i l'existència dels majors espais oberts detectats al llarg de l'ocupació d'aquesta cavitat. En algunes publicacions recents hem ressaltat el paper de la conca del Llobregat com a transmissora del fet cardial a les terres de la Catalunya interior (la major part dels jaciments cardials catalans es localitzen fonamentalment a banda i banda d'aquesta conca, llevat d'uns pocs que es troben a l'extrem nord-oriental o al voltant del baix Ebre i Francolí). A partir d'aquesta hipòtesi, el massís de Sant Llorenç, i amb ell la Cova del Frare, tindria un pes considerable en la circulació entre les fèrtils terres de clima mediterrani de la Depressió

Prelitoral del Vallès i els altiplans de clima més continental de la Depressió Central.

Però si els estils ceràmics del neolític antic –cardial i epicardial– al Vallès ofereixen una bona mostra en coves i balms, aquests també es localitzen en petites fosses excavades al subsòl a l'aire lliure –vestigis d'assentaments molt restringits– que solen trobar-se acompanyats d'una mostra molt exigua de qualssevol altres elements materials tradicionalment associats (estris lítics i ossis, fragments de molins, destrals i aixades) o biològics (carbons, fauna, etc.). En trobem a Can Feu (Sant Quirze del Vallès), al Pla de la Bruguera (Castellar del Vallès), a Can Banús, Can Soldevila i Sàlcies (Santa Perpètua de Mogoda), a Turó Gros de Can Camp (Caldes de Montbui), a Can Gafa (Santa Eulàlia de Ronçana), etc. Aquests jaciments se situen sobre suaus relleus i molt més rarament sobre la plana, però mai lluny de cursos d'aigua. La prova directa d'una activitat agrícola o ramadera s'ha obtingut en molt pocs jaciments: fauna domèstica molt fragmentada en les fosses de Santa Perpètua i Castellar i una llavor d'ordi en aquesta darrera. Per analogies ceràmiques podem situar aquests vestigis al neolític antic, sense més precisions, donat que no disposem de datacions absolutes, llevat del Pla de la Bruguera (5600 ± 110 BP equivalent a un marge cronològic entre el 4770 i 4240 aC) que considerem sorprenentment baixa.

En resum, durant el neolític antic s'experimenta i consolida la nova economia de producció, es coneix un augment demogràfic considerable, hi ha una colonització progressiva del territori i una normalització de la vivenda a l'aire lliure controlant directament els espais explotats per a conrear la terra i cuidar els ramats, si més no durant el temps en què la terra és productiva. Una altra qüestió és proposar que aquests pobres vestigis a l'aire lliure siguin les evidències de poblats estables entesos com a residència principal, quelcom que encara no tenim prou dades per assegurar.

Els grups postcardials Montboló i Molinot es caracteritzen per una tecnologia ceràmica i unes estratègies territorials i socials concretes i diferenciades, les característiques de les quals es poden considerar dintre d'una dinàmica més d'acord amb el que s'entén per neolític mitjà, del qual ocuparien la fase més inicial des de la segona mitad del Vè mil·lenni aC. Aquests grups ocupen un espai territorial definit. El Montboló es localitza a l'extrem oriental dels Pirineus, a banda i banda, fins al nord de Tarragona i Alt Aragó, si bé la zona nuclear s'atura a la conca del Ter, essent el seu hàbitat preferent el medi muntanyós. El Molinot se centra al Penedès, al sud de la conca del Llobregat, però s'estén a bona part de la Depressió vallesana i abasta la Depressió Central, preferint un hàbitat de muntanya mitjana i especialment d'espais oberts més planers. L'horitzó cronològic d'aquest Vè mil·lenni coneix, a diferència de l'anterior, una preocupació generalitzada per la vida d'ultratomba que expressa en diferents manifestacions: cistes individuals cobertes de grans túmuls i sepultures col·lectives en cova amb contextos Montboló i epicardial tardà o bé necròpolis de tombes en fossa a l'aire lliure amb Montboló o amb Molinot. El registre paleoeconòmic d'aquest horitzó conserva llavors de cereals i de lleguminoses, així com de fauna domèstica (ovi-caprins, seguits pels bòvids a una distància major o

menor segons es tracti d'un jaciment en muntanya o plana, i finalment els súids) i salvatge, aquesta ja molt minoritària. Al Vallès hi ha bones representacions de tots aquests estils: del Montboló en coves i del Molinot en coves i a l'aire lliure.

Grosso modo, podem situar una empena considerable de l'economia agro-pastoral entre el 4500 i el 3500 aC. A la primera part es detecten encara els grups postcardials pletòrics i des del IVt mil·lenni descobrim els «Sepulcres en Fossa». Tradicionalment, l'horitzó qualificat de Neolític Mitjà s'havia plantejat a Catalunya molt homogeni, de llarga durada i s'identificava automàticament amb la Cultura dels Sepulcres en Fossa. Això es pot deduir dels treballs anteriors, principalment de la tesi doctoral d'Ana M. Muñoz de 1962. Avui dia entenem la situació de manera diferent: no hi ha un desenvolupament homogeni a tota Catalunya, els «Sepulcres en fossa» no són els únics que cal tenir en compte en aquest espai cronològic, la seva vigència no sembla llarga, i la inhumació plegada que servia aleshores d'indicador tampoc no és exclusiva d'aquest període. En qualsevol cas, volem remarcar que els «Sepulcres en Fossa» són bastant més que un estil ceràmic

Enterrament en fossa «vallesià» de la necròpoli de la Bòbila Madurell (Sant Quirze del Vallès, IV mil·lenni aC). Excavació de 1991 (*Arxius Servei d'Arqueologia*).

o una tomba, engloben un seguit de trets que permeten definir-lo culturalment.

Entenem que es va desenvolupar en dos ecosistemes diferents però articulats al voltant de la conca del Llobregat i possiblement relacionat amb l'explotació minera de Can Tintorer, on s'explotà una pedra verda que fou la principal primera matèria dels aixovars d'aquest grup, matèria que s'ha interpretat com una de les claus més significatives per a l'estudi d'aquestes poblacions. Estem parlant del «Vallesià» o fàcies Madurell (de fet la cultura dels «sepulcres en fossa» partia d'aquesta fàcies que li aportava quasi exclusivament tot el registre material que s'extrapolava per a tota Catalunya), ben representat en el jaciment d'aquest nom en la veïna Sant Quirze del Vallès, i del «Solsonià» desenvolupat en les terres de la Depressió Central i zones adjacents Prepirinenques i Pirinenques. Aquella

Restes d'una possible cabana «veraziana» amb sòcol de pedra, parets de material perible i llar lateral. El Coll (Llinars del Vallès, IV mil·lenni aC). Excavació de 1974 (Foto: A. Martín).

elegirà un medi obert, bastant planer, ben comunicat, fèrtil i irrigat, òptim per a una explotació intensiva que es podia estendre si el creixement demogràfic ho permetia o ho exigia (la Bòbila Madurell n'és un exemple paradigmàtic), mentre que el Solsonià colonitzarà altiplans de superfícies bastant més limitades, en comparació, i tancats físicament per relleus importants, medis més boscosos en definitiva on devia ser més factible una economia d'autoconsum agrícola i una forta economia ramadera que ocuparia les muntanyes on es podria estendre proporcionant l'excedent necessari per participar en les xarxes d'intercanvis. Per nosaltres resulta més anecdòtic el tipus de tomba d'aquestes dues fàcies (cistes de lloses al Solsonià i fosses excavades a l'argila al Vallesià), més lligada a la geologia i geografia que la implantació geogràfica, l'economia o el patró de poblament dels diferents grups, i és que un altre aspecte que cal considerar és el nombre de tombes per jaciment (molt més nombroses en el Vallesià) que pot respondre a un mòdul de població i a una organització social diferents. Aquests dos grups coneixen expansions fora de les comarques nuclears i es relacionen amb el grup del nord-est que s'enterrava preferentment en dòlmens de corredor i potser també en cistes de túmul complex (Empordanià) i amb les poblacions més meridionals marcades en part per les tradicions Molinot. En qualsevol cas, no parlem d'espais culturalment infranquejables, sinó de territoris amb manifestacions dominants i altres clarament minoritàries que poden ser degudes a distàncies efectiva-ment culturals o més aviat a cronologies pròximes però no estrictament contemporànies.

Hem de retenir que al neolític mitjà, com a mínim aquesta cultura «Sepulcres en Fossa», es coneix una intensificació de l'explotació dels productes alimentaris que permet uns excedents amb què organitzar xarxes d'intercanvi molt estructurades i una explotació sistemàtica de primeres matèries de qualitat no necessàriament relacionades amb els productes subsistencials. Al Vallès comptem amb una població important, de la qual certs individus (incloent els infants) fan ostentació d'una posició social superior per mitjà dels seus aixovars amb materials de prestigi (nuclis prismàtics en sílex melat, destrals en matèries nobles, denes en pedra verda procedent de Can Tintorer, etc.). Les darreres excavacions d'urgència de la Bòbila Madurell (1987-1992) ho han pogut contrastar des d'una perspectiva pluridisciplinària. Aquest jaciment consta de poblat i necròpoli en el mateix terreny (els morts certifiquen l'estabilitat i propietat d'un territori) i ens ha ofert al llarg de més de 28 hectàries més de 80 fosses-sitja (relacionables amb les zones d'habitació i amb els camps de conreu) i més de 120 sepultures, i aquests números són mínims en relació al que devia existir. El registre està aportant dades molt valuoses per a conèixer aspectes de la seva economia (quant a l'economia ramadera, el sacrifici d'animals d'edats extremes, és a dir grans i molt petits, permet proposar una explotació de productes secundaris com la llet i possiblement la llana), organització i societat, així com del seu paper dins el grup, per al qual sembla representar un paper absolutament capital.

Cal relacionar aquestes dades amb societats en vies de jerarquització. Una economia extensiva els hauria proporcionat majors excedents agrícoles i ramaders i el motor de la competitivitat social o intertribal estaria lligat

als intercanvis de béns corrents capitalitzables, com el ramat i els cereals, o als intercanvis de béns més rarament intercanviats en vastes xarxes, com el sílex melat del baix Roine, les roques dures de Ligúria o dels Alps per a les destrals, els elements d'ornament en pedra verda de Can Tintorer, els vasos i plats decorats dels nostres veïns chasséens del Migdia francès, etc.

Com podem comprovar, el panorama del neolític mitjà era força diferent de l'immediatament anterior a Catalunya i especialment inèdit quant a la resta de la Península.

El neolític final i el calcolític

En el procés històric hi ha trets generalitzats i inflexions que nosaltres intentem individualitzar, classificar i etiquetar, tot i les grans dificultats per contrastar la teoria i el registre. La periodització no aporta més que unes pautes teòriques per anar col·locant les diverses peces irregulars d'un trencaclosques immens. Ara parlem de dos moments de contingut diferent però cronològicament contemporanis, al menys en part. Els separa l'ús del metall i les seqüeles que comporta, i ens n'impedeix la diferenciació la manca de claredat d'un registre poc explícit. Sabem, però, que el campaniforme és plenament calcolític i sospitem que els grups autòctons ja coneixien el metall abans d'arribar als primers productes campaniformes, però no coneixem en quin moment es va produir aquest descobriment i fins a quin punt va canviar el seu *modus vivendi*, entre altres coses perquè, com veurem més endavant, l'autèntic canvi cultural es detecta a continuació de la davallada del neolític mitjà, a finals del IVt mil·lenni aC, tot iniciant-se un nou sistema de fer que perdura fins ben entrada l'Edat del Bronze. Quant descobrim un nou jaciment no campaniforme no solem tenir massa elements per a concretar l'estadi tecno-econòmic i d'aquí que s'opti per una denominació doble de Neolític Final- Calcolític. Tradicionalment aquest horitzó s'havia considerat en cronologia convencional entre el 2500-1800 aC, però les datacions actuals d'aquestes manifestacions atorguen una cronologia que, un cop calibrada, es mou entre el 3500 i el 2000 aC.

L'esmentat canvi cultural que comença a perfilar-se al neolític recent, i ja és un fet al neolític final, afecta el mobiliari material, el patró d'assentament i l'organització econòmica i social. A simple vista, el canvi suposa una devallada econòmica i social, una regressió en relació a les pautes a què s'havia arribat al menys pel que respecta al grup Vallesià. De totes maneres, recordarem que la nova situació s'observa pertot arreu, dins i fora de Catalunya, abastant territoris que encara no havien estat colonitzats i que ara semblen incloure's dins una plataforma bastant homogènia, llevat de la diversitat sepulcral. Aquest panorama inclou ceràmiques de perfil curvilini, més o menys profundes i de tamanys majoritaris mitjans i grans, amb decoracions de pastilles rejupades i aplicades, cordons llisos especialment horitzontals sota la vora i prensions de botons i mugrons, que dominen àmpliament substituint les nanses; indústria lítica sobre ascles i llargues fulles amples, pràctica del retoc pla sobre fletxes foliàcies i pedunculades aconseguint una perfecció similar a l'assolida pels solutrians del paleolític superior, major freqüència de raspadors, perforadors i útils dobles (fulles-raspador, raspador-perforador, etc.); indústria macrolítica tradicional;

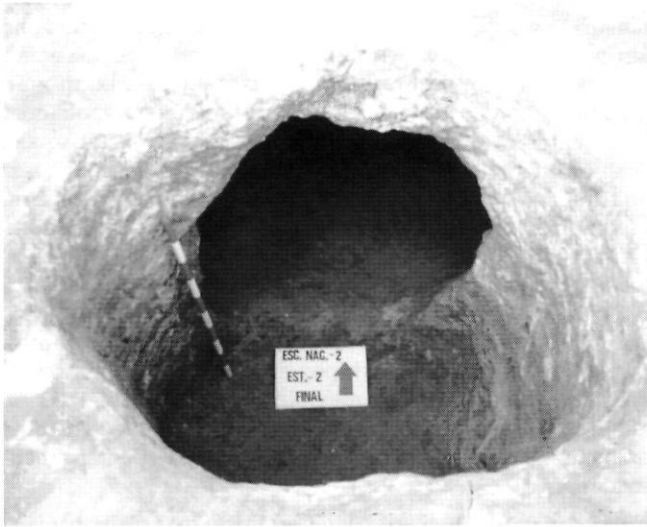
elements en metall, quelcom inèdit fins aleshores, mostrant l'or sota forma de plaquetes laminars i denes, i el coure amb espirals, anells, denes olivars, punxons de secció quadrada i alguns punyalets (no necessàriament relacionables amb el grup campaniforme, al menys als Pirineus mediterranis). Quant al patró d'assentament, els poblats a l'aire lliure s'atomitzen (dispersió i reducció de tamany) en espais similars als habitats anteriorment, si bé ara els vestigis també es troben a vessants pronunciades i altures importants ocupant abrics i coves; existeix un molt gran nombre de petits llocs que descobreixen un poblament i una explotació de múltiples zones geogràfiques. Aquest desplegament i el registre que l'acompanya permet suposar una pujada important de l'economia pastoral i una organització ferma de les rutes de transhumància. Tot i que els percentatges dels ramats depenen del medi on es localitza el jaciment, en general podem parlar d'una alça d'elements ovicaprins. Finalment, el culte als morts varia les seves formes i el ritual col·lectiu es consolida i diversifica (en fossa, en hipogeu, en abric, en cova, en dolmen), mentre que el megalitisme coneix, allà on es manifesta, un gran apogeu. La inhumació selectiva dels ossos humans és una manifestació evident de l'enterrament secundari.

El model de vivenda del Neolític final-Calcolític és diferent del conegut al Neolític Mitjà. L'extens paratge de la Bòbila Madurell a Sant Quirze del Vallès (Barcelona) ha aportat les primeres grans cabanes enfonsades neolítiques de la prehistòria catalana.

La fàcies Veraza va ser detectada per Guilaine els anys setanta i nosaltres vam poder confirmar-la per mitjà dels seus mobiliaris per tot el Principat, i molt especialment al Vallès, tant en coves (Cova del Frare) i abrics com en cabanes aèries (el Coll de Llinars del Vallès) i cabanes encaixades al substrat natural (les de la Bòbila Madurell), fosses-sitja a l'aire lliure (Bòbila Madurell), i dins contextos sepulcral (Cova del Frare). Els estils contemporanis Treille/Ferrières, són esporàdics i minoritaris, proves del comerç ultrapirinenc i fins ara no en tenim vestigis a aquesta comarca.

Els campaniformes (sobre els quals no hi ha dubte que conegueren, practicaren i expandiren les noves tecnologies metàl·liques) són més fàcils de reconèixer gràcies a uns mobiliaris més espectaculars. Tradicionalment se'ls atribueix, a més de la característica ceràmica (estils internacional o marítim, cordat, de puntillat geomètric i imprès-estampat tipus Pirinenc i Salomó), els braçals d'arquer sobre esquist, els botons en V sobre petxina i os, els punyals de llengüeta en coure, les puntes Palmela en coure i les flexes en sílex de peduncle i aletes quadrades.

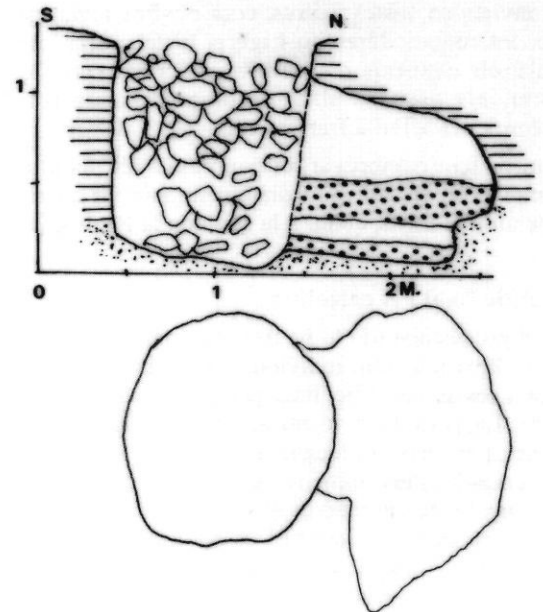
Els estils ceràmics internacionals i cordats s'atribueixen a un Calcolític inicial, mentre que els grups incís-estampats és consideren quelcom més tardans, entre el Calcolític recent i el Bronze Antic. El major nombre de troballes procedeix de jaciments funeraris, molt diversos. També es localitzen en nivells d'habitació en coves (Cova del Frare) i a l'aire lliure, on solen ser rars i sovint estan barrejats amb materials ben coneguts en l'Edat del Bronze. La seva presència és posterior al Veraza (Cova del Frare), si bé ambdós grups són contemporanis segons demostren les anàlisis radiocarbòniques o la mateixa convivència

Enterrament múltiple en pou-hipogeu de Can Filua (Santa Perpètua de Mogoda, III mil·lenni aC). Excavació de 1992. Els morts eren a l'hipogeu excavat al pou i aquest estava colmatat de pedres que el segellaven (Arxiu Servei d'Arqueologia).

d'ambdós (Cova de Can Sadurn de Begues). Les similituds observades a gran escala geogràfica en els estils més antics han permès establir la hipòtesi d'un poble campaniforme en migració per tota Europa a partir d'un bressol original situat tant a Espanya o la vall del Rin com als Països Baixos. Més recentment, l'existència d'una població campaniforme emigrant ha estat criticada i reemplaçada per la noció de mobiliari estàndard, que identificaria més uns productes comercials de luxe que una autèntica nova població. En general, avui dia es considera com un fet més o menys tangencial en relació al procés cultural autòcton. A Catalunya tampoc no suposa un trencament en els patrons culturals iniciats a finals del neolític, i això es pot contrastar fàcilment en la nostra comarca.

Potser la qualitat i personalitat d'aquests vestigis campaniformes aïllats ens han pogut enlluernar, deixant a l'ombra els testimonis més senzills i tradicionals dels grups autòctons, que no hem valorat convenientment. A Catalunya, l'estil cordat és minoritari i se segueix entre els Pirineus i la conca del Ter en galeries catalanes i dòlmens de corredor o a l'aire lliure en troballes descontextualitzades i poc clares. El marítim es localitza bàsicament en les boques de l'Ebre en coves sepulcral i al nord-oest en cistes pertanyents geogràficament a la conca del Segre, properes a la cadena pirenenca (comarca de l'Alt Urgell), però també en cistes sota balma i hemidòlmens a les comarques veïnes del Solsonès i Berguedà respectivament, pertanyents a la conca del Llobregat. Alguns pocs exemplars es troben també a l'extrem nord-oriental en coves sepulcral i dòlmens antics (sepulcres de corredor i galeries catalanes). Els estils anomenats de transició (impressió geomètrica) es localitzen bastant més repartits per la geografia catalana en sepulcres de corredor, galeries

Secció i planta projectada del pou-hipogeu de Can Filua amb la senyalització dels dos nivells d'inhumacions separats per un estrat estèril i el segellament definitiu de la tomba amb blocs de pedra (dibuixos cedits pels autors de les excavacions).

catalanes, alguna cista sota túmul, cistes sota balma, i alguns pocs abrics i coves. Els estils incís-estampats es troben també als dòlmens simples i especialment a les coves, algunes d'habitació (Cova del Frare), però freqüentment sepulcral i també es coneixen en algunes fosses a l'aire lliure més al sud (Mas de Màrius a Tarragona).

És veritat que els elements campaniformes poden tractar-se de mobiliari de luxe, especialment quant als estils més antics, però cal no oblidar que al nord de la cadena existeixen hàbitats campaniformes purs atribuïbles a l'estil Pirinenc que proporcionen, a més dels coneguts vasos decorats, una ceràmica específica i diferent de la utilitària de les cultures locals contemporànies, cosa que podria mostrar una vertadera identitat cultural dels fabricants de campaniformes pirinencs. Això encara no s'ha pogut confirmar per a l'estil pirinenc català, on a part de les belles formes i decoracions d'alguns vasos, el mobiliari restant és similar a l'utilitzat pels grups autòctons. En realitat no coneixem la significació dels diferents estils a casa nostra, majoritàriament isolats i fragmentats dins els aixovars sepulcral espoliats i barrejats que ens han arribat als nostres dies. Tampoc no observem diferències en el patró d'assentament o en el ritual sepulcral entre els jaciments amb campaniforme i la resta, i més aviat semblen integrar-se dins les manifestacions autòctones. A Catalunya hi ha pocs hàbitats a l'aire lliure, moltes sepultures comuns a les utilitzades pels grups autòctons i una manca evident de datacions radiocarbòniques i d'estratigrafies fiables. Al Vallès només es localitzen els estils més recents en 8 jaciments (sepulcral, llevat de la Cova del Frare) que representen el 6,5 % de tot el campaniforme català. Aquests són: cistes de la Caixa del Moro (Castellcir) i del Mas

Clami (Castellterçol) i dòlmens en galeria coberta catalana de Serra de l'Arca (Aiguafreda) i Cruïlles (Aiguafreda) al Vallès Oriental, així com coves de la Torre Negra (Sant Cugat del Vallès) i del Frare (Matadepera), Abric excavat (hipogeu incipient) del Torrent de Sant Oleguer (Sabadell) i fossa sepulcral a l'aire lliure a Can Bosch (Terrassa) al Vallès Occidental.

El campaniforme del Vallès Oriental es localitza en jaciments sepulcral en pedra ubicats en ambients de muntanya, és a dir en unes àrees que es podrien excloure del territori més caracteritzat del Vallès. Per contra, en el Vallès Occidental es localitza en coves sepulcral (Torre Negra) i d'habitació (Frare), però també en un abric-hipogeu (Sant Oleguer) i en una fossa excavada al subsòl (Can Bosch) que potser era similar a la trobada a Can Filua (Santa Perpètua de Mogoda), on es localitzà un pou amb hipogeu obert a la base que recollia uns quinze individus amuntegats i en posició anatòmica que estaven obliterateds per un reompliment de blocs de pedra que farcia l'esmentat pou d'accés. L'únic aixovar significatiu (enmig d'una gran penúria) era un botó amb perforació en V que planteja una cronologia entre el Calcolític i el Bronze Antic. Recordarem que les breus dades recollides de Can Bosch ens parlen d'una sitja de forma circular, volta esfèrica i basament pla de 2,30 m de diàmetre per 2,90 m d'alt on es recuperaren ossos d'uns 6 o 7 individus i ceràmica llisa d'aspecte campaniforme més un botó amb perforació en V, una perla d'ambre i poc més.

En resum, podríem proposar per a Catalunya una primera arribada de productes comercials campaniformes, cosa que no exclou una presència real, però marginal, d'alguns grups de comerciants, que tanmateix acabaran introduint directament o indirectament noves modes entre la població autòctona. En tot cas, continuem intuïnt una personalitat diferenciada per al grup Salomó (al sud del Llobregat) del qual tenim testimonis barrejats amb recipients assimilables a l'estil pirinenc a la Cova del Frare.

La pressió de la càrrega antròpica sobre el medi devia ser cada cop més agobiant i començaria a produir efectes irreversibles, fins i tot a les zones muntanyoses, fet que és evidenciat per la palinologia. L'home esdevé el factor decisiu de les modificacions del medi, fenomen que no farà més que créixer amb la millora tècnica dels útils metàl·lics.

El Bronze Antic-Mitjà

Les entitats identificables dins els estils ceràmics d'aquest període deriven d'una simbiosi d'influències diverses procedents del campaniforme tardà (epicampaniforme «barbelés»), de la cultura del Roine i de la d'Itàlia, més alguns testimonis ceràmics autòctons relacionats amb els grups precedents (epiverazià), i d'altres originals de la zona pirinenca (vasos polípodes) o millor representats a la conca de l'Ebre, que tenen a veure amb els epigons del campaniforme incís i que han estat anomenats «Bronze del nord-est».

Tecnològicament cal no oblidar que ara es produeix la caiguda en picat de l'ús del sílex i altres matèries lítiques per a la confecció de l'utilatge quotidià a favor de la intensificació de l'ús dels metalls. Es dona preferència l'exploració del coure, que exigeix la creació de noves rutes

comercials. S'introdueix l'aliatge del coure amb l'estany. Aquests canvis han de derivar en un lògic nou ordre polític i social, que no tradueixen els jaciments d'aquest període o no el sabem identificar entre els materials conservats. Aparentment Catalunya no ofereix canvis consistents fins ben entrada aquesta edat i, en tot cas, aquests s'haurien de deduir a partir de proves indirectes. No hem de perdre de vista que el Principat no disposa més que d'uns pocs afloraments cuprífers a Lleida i Tarragona, que és on es concentra bona part de la població des del Calcolític.

La major part de la documentació d'aquests períodes a Catalunya procedia de coves i de monuments funeraris, llevat de la zona lleidatana, entre els rius Cinca i Segre, on es coneixien restes de cabanes circulars de material perible sobre suaus turons.

Durant les jornades de Cerdanyola de 1989, Àngels Petit manifestava la dificultat de diferenciar entre Bronze Antic i Mitjà si mancaven els indicadors fòssils, i es temia que caldria recórrer a una unificació genèrica del Bronze Inicial en oposició del Bronze Final. De fet, és un problema similar a l'horitzó anteriorment comentat, però ara, com aleshores, la cronologia radiocarbònica afirma l'existència d'uns jaciments esglaonats en el temps, amb un bagatge material força uniforme, però amb una implantació territorial i amb uns mòduls econòmics potser diferents. En qualsevol cas, no és tant una qüestió que es resolgui unificant, sinó que cal cercar les variables més significatives que no necessàriament s'han de trobar en la cultura material.

A partir dels anys vuitanta, coincidint amb un major control arqueològic institucional dels moviments de terres, es comencen a posar al descobert al Vallès Occidental diferents jaciments foradats de fosses troncocòniques i ovoides carregades de sediments orgànics amb quantitat de deixalles materials i biològiques pertanyents a l'Edat del Bronze. Un cop més s'han de relacionar amb l'emmagatzematge d'aliments vegetals al costat o a prop dels poblats de materials peribles (cabanes de tàpia, tovot, brancatge, etc., ja que la pedra és i era un element escàs en la depressió vallesana i és irrellevant numèricament en el reompliment de les fosses), situats de vegades en els mateixos espais que ja havien elegit les gents del grup Vallesà i/o Veraza (Bòbila Madurell, Bòbila Padró, Can Soldevila), potser perquè eren zones més fàcils per tornar a conrear després d'etapes d'abandó que permetien regenerar la terra. Si ens atenem a la capacitat d'aquestes fosses-sitja, datades entre el 2000-1600 aC en cronologia calibrada, no observem grans diferències respecte als períodes anteriors, ja que la capacitat mitjana del neolític mitjà i final era de 500 a 700 l, igual que ara, que, a tot estirar, pot arribar en algun cas a 1000 l (són capacitats mínimes corresponents a sitges escapçades, però com totes estan en similar estat de conservació, les referències les considerem homogèniament orientatives). Aquesta capacitat limitada i la dispersió de les fosses en els jaciments permeten deduir unes comunitats reduïdes amb una economia poc més enllà de l'autoconsum, fet que resulta difícil d'acceptar en un període on es donen per òbvies les jerarquitzacions i les grans empreses col·lectives; si més no, la construcció de les tombes megalítiques, allà on s'aixequen, impliquen una quantitat de gent treballant per un mateix fi sota les ordres

d'algú amb molta capacitat convincent. En qualsevol cas, les dades arqueològiques no són massa explícites en la Depressió Pre-Litoral.

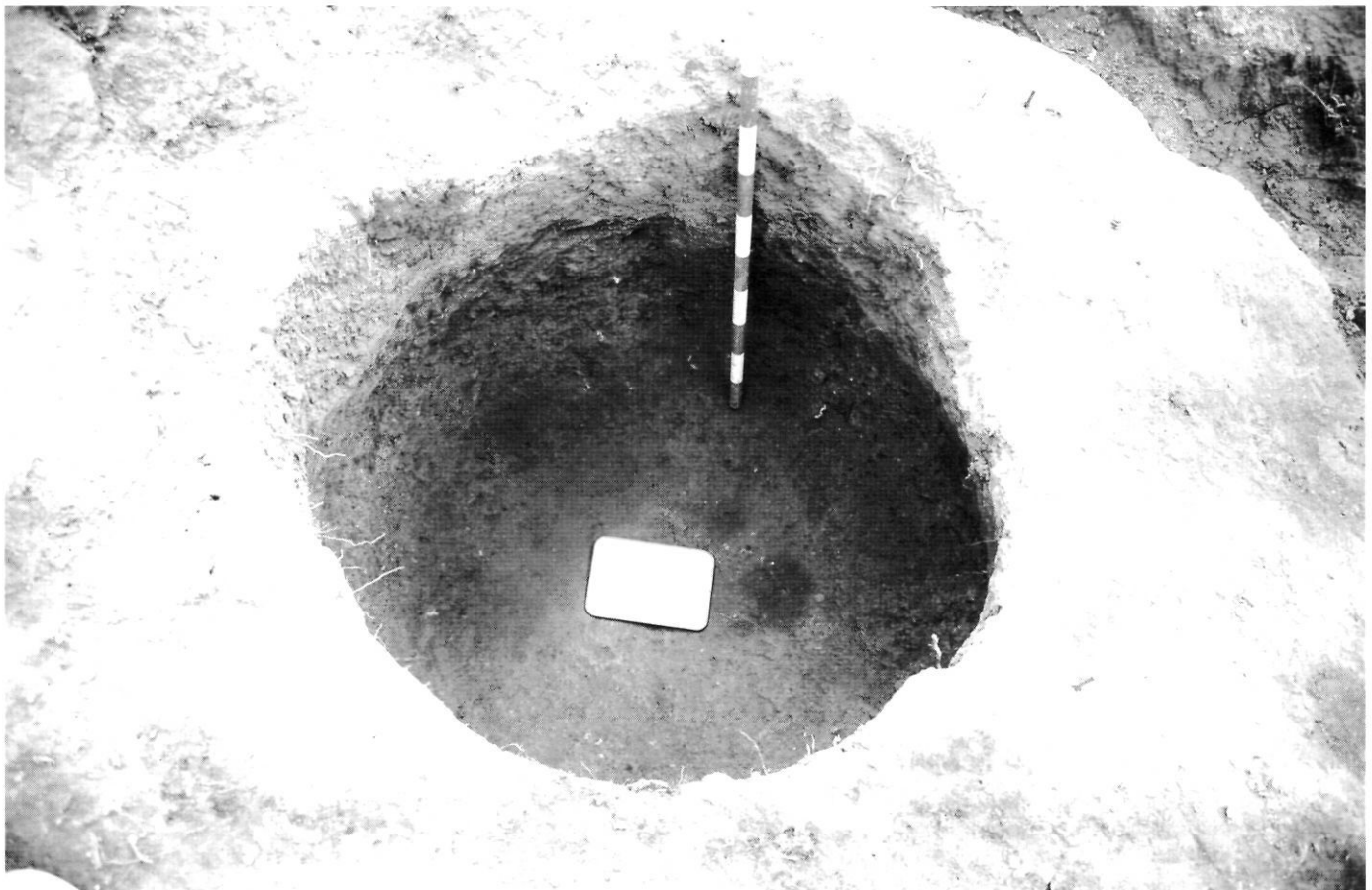
Quant a l'ocupació de coves i abrics del Vallès, podem aportar les dades de Cova del Frare, que ens permet extrapolar a tantes altres freqüentades en aquest moment al massís de Sant Llorenç del Munt i a altres paisatges de muntanya. Les anàlisis de microfauna d'aquest nivell de la cova esmentada mostren la dominància de ratolí de bosc (situació oposada a la del neolític antic), confirmant un espai boscos al seu voltant immediat que, d'acord amb les anàlisis pol·líniques, devia estar molt degradat, dominant-hi les herbàcies (ligulífors i gramínies especialment) i ja els arbres perennifolis com l'alzina, que hauria colonitzat els espais desboscats amb anterioritat. Aquest paisatge i les característiques arqueològiques del nivell ens parlen a favor d'estades més curtes que al neolític antic, relacionables amb la transhumància dels ramats, possibles responsables d'una sobreexplotació de ligulífors que haurien produït formes macro, així com de la degradació de l'entorn.

En un moment datat dins l'Edat del Bronze Mitjà (1600-1400 aC, calibrada) continuem trobant una ocupació dels espais oberts, detectats a partir de fosses-sitges obertes a les vessants, més que als cims, dels petits relleus vallesans. Solen tenir capacitats a l'entorn dels 1000 l i reunir un nombre de 10 fosses en amunt, situació que planteja una força de treball superior a l'anteriorment esmentada i unes

comunitats més nombroses, la qual cosa pot indicar un relleu econòmic, una reactivació econòmica en relació al quadre anterior. Poc en sabem de les cabanes d'aquests períodes. Nosaltres vam excavar el 1980 una superfície delimitada i amb estructures de combustió i materials dispersos al seu interior a la Sorra (Santa Eulàlia de Ronçana), però la manca de datacions absolutes ens impedeix precisar la cronologia davant d'uns materials molt estereotipats dins aquest llarg període.

L'ocupació de les coves es perpetua i, tot i que algunes mostren prou materials per suggerir una presència més continuada o més dilatada en el temps (Cova de l'Endal a Gallifa o Cova de Solanes a Sant Feliu de Codines), ens inclinem per continuar interpretant una funció de residències secundàries de grups amb una economia més pastoral.

L'enterrament col·lectiu de finals del neolític perdura fins aquests moments. Hi ha coves amb aquest ús sepulcral (Cova de l'Endal i Cova de Solanes), si bé es poden donar casos d'enterraments individuals (la Florida) a l'aire lliure. Cal recordar la gran aportació de les troballes dels últims anys. Per primer cop a la investigació arqueològica de l'Edat del Bronze s'han descobert algunes fosses-sitja dels assentaments en espais oberts amortitzades amb enterraments secundaris: la fossa troncocònica D-38 de la Bòbila Madurell va descobrir 4 cranis (1 adult i 3 infants) ben col·locats i un aixovar compost d'una falç de la que

Fossa per emmagatzemar el gra procedent de la collita del poblat de la I Edat del Ferro de Can Feu (Sant Quirze del Vallès, I mil·lenni aC). Aquestes estructures farcides de deixalles de la vida quotidiana són els únics testimonis del poblat. Excavació de 1987 (*Arxiu Servei d'Arqueologia*).

restaven 13 dents en connexió amb senyals evidents d'haver sofert una combustió, més dos vasos, entre altres materials fragmentaris. Altres fosses d'aquest mateix jaciment oferien paquets d'ossos sense connexió d'un o més individus en algun nivell del seu farciment (D-18) o fins i tot algun crani aparentment llançat (F-2). També hi ha exemples amb aquesta cronologia i amb connexions, com a mínim parcials, a Can Roqueta. Es obvi que els rituals funeraris estaven canviant.

En general hi ha un creixement de jaciments i d'estructures per jaciment que ens permeten deduir un increment progressiu de la producció agrícola. L'ocupació de les cavitats (en quasi totes hi ha sempre algun testimoni d'aquest període, ni que sigui esporàdic) també sembla indicar una pròspera economia pastorívola. En definitiva, a finals d'aquests períodes hi devia haver un ambient molt favorable a l'avenç econòmic, a la millora del nivell de vida i a la competitivitat social.

El Bronze Final i la Primera Edat del Ferro

Poc temps em resta per parlar d'aquesta època que conegué un nou ordre material, social i econòmic. El món d'ultratomba quedà fortament afectat, i va desaparèixer la inhumació davant la irrupció dels camps d'urnes o cementiris on s'agrupaven desenes (i en alguns casos centenars) de fosses amb les urnes cineràries dels difunts.

A finals del II mil·lenni aC en cronologia real trobem a Catalunya noves manifestacions ceràmiques (formes i decoracions especialment acanalades) en coves, dòlmens i a l'aire lliure. Cal calibrar els vestigis, generalment minoritaris i bastant esporàdics, de les coves: si responen a refugis, a estacions de pastors o caçadors, o a llocs funeraris on guardarien les cendres del difunt. Tant en aquest últim cas com als dòlmens, aquests vestigis minoritaris es podrien interpretar com l'ús residual d'un lloc funerari tradicional on, no obstant, ja s'enterraria d'acord amb altres fórmules. És a dir, es perpetuaria el lloc però no el ritual.

Els primers jaciments que permeteren constatar un nou període van ser precisament les necròpolis dels camps d'urnes. Al Vallès, les de Can Missert i Can Roqueta van pautar la periodització dins l'Edat del Bronze Final. Posteriorment alguna cabana encaixada al substrat es va començar a posar en evidència, i sobretot els camps de sitges, organitzades en grups de 3 o 4 més properes fins a sumar moltes desenes, i amb capacitats molt sovint superiors als 1000 l.

Aquesta situació progressa notablement al Vallès a la Primera Edat del Ferro, moment en què s'instal·len preferentment sobre les carenes, voltats possiblement de les terres de conreu situades possiblement a les vessants i planes. Aquesta ubicació podria respondre a un mòbil estratègic, de control del territori explotat. Aquesta comarca, com la resta de Catalunya, experimenta una alça demogràfica considerable amb poblats de moltes desenes de sitges: o era molta gent o vivien més temps sobre un mateix territori perquè controlaven millor l'esgotament de la terra, o totes dues coses alhora. *El paratge arqueològic més gran i més dens conegut a Catalunya, el de la Bòbila Madurell-Can Feu, ha aportat gran quantitat de fosses-sitja*

sobre el serrat de Can Feu amb capacitats de fins a 3000 l, i en menor proporció a la plana de la Bòbila Madurell-Mas Duran, més a prop del torrent. Ignorem encara si aquesta doble elecció es deu a una variant funcional o cronològica. Està clar, però, que cada cop es produeix més excedent alimentari, capaç de sostenir una nombrosa població i un actiu comerç.

En els llocs relacionats amb la vivenda no es recupera gaire material metàl·lic que, per contra, constitueix l'aixovar de prestigi d'una població classificada socialment i ja clarament jerarquitzada, tal com s'observa en els espais dels morts o camps d'urnes. La terra dels vius i dels morts està ja clarament distanciada.

Finalitzarem aquesta conferència amb la recent troballa de la primera necròpoli de camps d'urnes de la Primera Edat del Ferro localitzada a les terres centrals de la Catalunya subpirinenca. Va ser descoberta al Pla de la Bruguera (Castellar del Vallès) durant els rebaixos previs a la construcció del Centre de Distribució Sony. A partir de la denúncia d'uns arqueòlegs al Servei d'Arqueologia de la Generalitat, que repararen en la presència de fragments ceràmics a les obres, es programà una intervenció urgent que va ser finançada per les diferents Administracions i els propietaris-promotors. Es descobriren una vintena de fosses amb urnes, tot i que el nombre total havia de ser originalment superior (la intensa activitat antròpica al llarg de la història deu ser responsable que només poguem parlar d'un petit cementiri). Aquestes fosses contenien els recipients que guardaven les cendres del difunt, en principi coberts amb un plat-tapadora o una lloseta de pedra, més altres ofrenes i aixovars fonamentalment metàl·lics dins o al seu costat: fíbules, plaques de cinturó, braçalets, anelles, denes, agulles, serpentiformes, etc. en bronze amb un bany d'argent o en ferro, però també ganivets de fulla plana, tall rectilini i punta corba en ferro, en ocasions amb reblons al mànec, amb clars paral·lels amb el nord-est i amb la zona nord-pirinenca. No hi ha vestigi del torn, però la forta tradició indígena es veu matisada per un vas que sembla d'inspiració fenícia.

La discussió més generalitzada d'aquest moment gira en la responsabilitat de l'expansió de la metal·lúrgia del ferro. Tradicionalment s'ha considerat als fenicis com un dels principals portadors dels primers objectes en ferro, i als grecs i etruscs com als difusors d'aquesta metal·lúrgia. Els aixovars d'aquesta necròpoli miren majoritàriament al Sud de França i apuntarien cap a la hipòtesi sostinguda per E. Pons d'una introducció a través dels Pirineus, fet que no qüestiona que la generalització del seu ús sigui una conseqüència dels primers contactes colonials, tal com podria demostrar el vas esmentat.

NOTES

- 1.- És arqueòloga territorial del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Aquest text reproduïx la conferència «La prehistòria a la nostra comarca» llegida el 16 de desembre de 1993 al Museu de Terrassa, Castell-Carriola de Vallparadís, amb motiu de la presentació de *Terme* núm. 8.
- 2.- La diferent concentració de C-14 en la biosfera al llarg del temps va ser detectada per les datacions de gran precisió fetes sobre llargues sèries d'anells de creixement d'arbres. Va ser necessari conèixer l'equivalència entre l'escala convencional i l'escala real, i la dendrocronologia ha permès confeccionar unes corbes de calibració d'alta precisió que les correlaciona.